

Tudósítás a legszéléről

„Mit kívánunk hát azoktól, akik a nyomorról írnak? Becsületes őszinteséget. Csak a napvilágra mindent! A titokbantartás, az elfojtás, a nem sikerült földerítési kísérlet, a ványadt, tehetségtelen írás, a léha pizsmogás – minden az elnyomó hatalmak érdekét szolgálja.”

/Nagy Lajos: Pesti nyomor = *A Toll*/

A magyar társadalom döbbenetesen eszmélt rá az utóbbi években arra, hogy a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméje és emberi jogaink pusztán írott malaszt maradnak az emberhez méltó megélhetés hiányában. Nem mintha olyan bonyolult lenne az összefüggés a javakhoz való hozzáférés és a jogok érvényesítésének lehetősége között, de jellemző módon el kellett telnie két évtizednek a rendszerváltás után, mire ez a felismerés húsbavágó tapasztalattá vált. Ám nem azért, mintha a magyar társadalom viszonylagos jómódban élő tagjai egyszer csak észrevették volna a mindig is körülöttük élő szegényeket, hanem mert az elszegényedés immár azokat is fenyegeti, akik eddig viszonylag stabil egzisztenciával rendelkeztek. A gazdasági válság felszínre hozta azokat a régi szociális és társadalmi problémákat, melyek megoldására az elmúlt 3-8-20-50-100 évben nem volt sem terv, sem akarat, szőnyeg alá söprésük ellenben kellően megnyugtatta a mindenkori fennálló rendszer haszonélvezőinek lelkiismeretét.

A probléma, ha nem látszik, akkor nincs is – ez a meglehetősen ostoba és szűklátókörű szemlélet jellemzi azt a társadalom- és szociálpolitikát, mely nem a szegénység felszámolására, hanem a szegények eltüntetésére törekszik. Akiknek van még veszítenivalójuk, azok nem akarnak tudomást venni azokról az emberekről, akik már rég elveszítettek szinte mindent. Nem akarnak rájuk nézni sem, ki akarják őket zárni a közteterekről, és a társadalom láthatatlan, szürke zónájába számúznék őket. A szegény ember kellemetlen látvány, és arra emlékeztet, hogy a jómód viszonylagos: a társadalom anómiás állapotában bárki bármikor lecsúszhat, valamint kínos felelősségérzetet kelt azokban, akik úgy ítélik meg, hogy ők nem tehetnek semmit. A nagyon szegény ember többnyire rosszul öltözött, mosdatlan, és nem is mindig viselkedik kifogástalanul. A szegény ember nem jó

társaság, nem jó vele egy térben tartózkodni, nincs értelme vele szóba elegyedni. A szegényektől való arrogáns félelem a szeparációban látja a megoldást, emberi életet és sorsokat kezel rendészeti kérdésként.

A másik lehetséges attitűd a szegénységgel kapcsolatban a szolidaritás. Közhelyszámba megy, hogy Magyarországon meglehetősen gyenge a szolidaritás eszméje és gyakorlata a társadalomban, ám valamelyest létezik. És éppen az általános fenyegetettség hat rá megerősítően, hiszen vannak olyanok, akik az elszegényedett emberekben nem félnek saját magukat felismerni: saját életük egy lehetséges olvasatát, ami kevésbé szerencsés konstellációk esetén sokkal rosszabbul is alakulhatott volna. Nem feltétlenül rajtuk múlt, hogy nem így lett, hanem a kedvező körülményeken, és mindazon, ami ebből következik. Hiszen a jószerecse kiszámíthatatlan és az emberi élet kiszolgáltatott.

Ezt az utóbbi idők magyar irodalmában kevesen látták annyira tisztán, mint Tar Sándor. Kevesen tudtak többet az emberi lét kiszolgáltatottságáról és az emberi pokol bugyraitól, mint ő. Centiről centire felméri és átvilágítja ezt a vigasztalan tájat, mint egy vizsgálóbíró vagy mint egy térképész. Gondosan, alaposan és érzelmektől szinte tökéletesen mentesen rögzíti, amit lát – és amit lát, az nem ritkán tényállás is egyben. Minden részletét, idéetlen viccét, szokását, gyomorhaját ismeri ennek a világnak, hiszen maga is benne élt. Lakója s egyszersmind afféle „résztevő megfigyelője” is ennek az életvilágnak. Képes volt váltogatni a perspektívákat, egyszerre volt bent is és kint is: testközélebről élt bele ebbe a megválthatatlan, alkoholgőzös, savanyúan szagló világba, és közben irodalmat is csinált. Ebbe akár bele is lehet roppanni – és ő bele is roppant.

Tar meséi általában rosszul végződnek, és ha meg is jelenik egy jobb és szebb élet lehetősége, vagy felcsillan valami, ami egy emberibb világra utal, mindennek nincs esélye érvényesülni azokon a vidékeken, ahol novellái játszódnak. Tar egyetlen témája a késő Kádár-kori és a rendszerváltás utáni magyar szegények világa. Városi és falusi szegényeké, egészségeseké és betegeké, munkásoké és munkanélkülieké: sok-sok, különböző élethelyzetben levő, különböző korú, rendű és rangú emberé, akikben az a közös, hogy az életük kisiklott valahogy. Vagy már eleve sem került sínre – így vagy úgy, de a társadalom peremén vegetálnak. A peremen élni pedig azt jelenti, hogy szegénynek és kiközösítettnek lenni.

Tar azonban otthonosan érzi magát ebben a közegben, sőt, csakis ebben, ahogyan ezt néhány interjúban maga is megerősítette. Mint tudjuk, a *Mozgó Világ* 1976-os szociográfiai pályázatára érkezett művével kezdte irodalmi karrierjét, és írásainak hangvétele, stílusa, témája inentől kezdve egészen haláláig nem sokat változott. Ő maga is szociográfusként utal

saját magára, és elődjeiként is a magyar irodalom szociográfiai íróit jelöli meg. Nem biztos ugyan, hogy az írók önmeghatározása feltétlenül hitelt érdemel, és jelen esetben is van ok a gyanúperre, hiszen az, amit ő csinált, több volt, mint a szociográfia, mely ritkán volt képes esztétikailag is jelentős alkotásokat létrehozni. Az azonban bizonyos, hogy a szociográfiai írókhoz hasonlóan, Tar is egy olyan világ etnográfusává szegődött, mely le szokott maradni a térképekről, s melynek lakói ki szoktak maradni a sorsukra vonatkozó döntésekből. Árnycvilág ez, szürke zóna a békésebb és biztonságosabb polgári világhoz képest.

A szociográfiai írókkal egyetemben Tar is arra a világra, társadalmi és szociális klímára irányított reflektorfényt, melyről a derék polgár 3-10-20-50-100 éve minden igyekezetével meg akar feledkezni. Tar és a szociográfiai írók azt a világot ábrázolják, mely úgy a miénk, hogy nem akarunk tudomást venni róla. Azzal a szándékkal, hogy olyan rétegét mutassa be, tárja föl a társadalomnak, amely eladdig nem kapott hangot az irodalomban. Az igazán szegények élete, világa, boldogulása egészen a szociográfiai irodalom megjelenéséig nem volt irodalmi téma, leszámítva néhány esetleges felbukkanást, mint példának okáért Tiborcét a *Bánk bán*-ban. Az első szociográfusok egy csaknem ismeretlen terület leírására vállalkoztak, még akkor is, ha ez a terület nem máshol, mint Magyarországon található, és ennek a területnek a lakói nem mások, mint magyar emberek. Az úgynevezett nép. Nem véletlen, hogy az a sorozat, mely szociográfiai leírásokat jelentetett meg különböző tájegységekről, életmódokról, környezetekről, ahol és ahogyan szegények élnek, a *Magyarország felfedezése* címet viseli. Ez a felfedező döbbenet volt Illyés Gyula osztályrésze is akkor, amikor rájött, hogy az iskolában tanult klisék a „hősies, harcias, dicső népről” mekkora távolságban vannak a puszták nyomorgó népétől, amit nem is tud azonosítani sehogy sem a magyarsággal.¹ Szimptomatikus ez a felismerés, mert jelzi azt, hogy a látást és a figyelmet mennyire befolyásolják az eszményített sztereotípiák és identitás-konstrukciók, olyannyira, hogy Illyés a puszták népében nem ismerte föl saját honfitársait.

A szép eszmék és a társadalmi valóság közötti diszkrépancia Tar Sándor szövegeiben is újra meg újra felbukkan. A legnyomatékosabban talán *A te országod* című novella- és kötet cím utal erre. A „te országod” fordulat a miatyánkban szerepel, vagyis egy szakrális szöveg milliók által ismert és évezredek óta nap mint mormolt szókapcsolata. Az ország természetesen Isten országát jelenti, ahol a gonoszok megbűnhődnek, a jók üdvözülnek, és helyre áll az isteni igazságosság szent rendje. Mint minden utópiának, ennek is vannak tér- és időbeli meghatározottságai egyaránt, vagyis az „ország” mint toposz a szakadatlan

¹ Vö. Illyés Gyula: *Puszták népe*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1962, 9.

jövöbeliség kronoszával rendelkezik, az eljövétel reményével. A Tar-novella éppen ezt a jövőbeliséget teszi zárójelbe, és a jobb világra való várakozás helyett a jelenlegi világ állapotait mutatja fel. A megszólítás azonban marad egyes szám második személyű, vagyis Isten a címzett. A transzcendenciát idéző formula és a profán magyar „rögvalóság” leírása között jelentésteli feszültség keletkezik, melynek következtében a szöveget akár vádiratként is olvashatjuk; a narrátor mintegy leleplezi a mérhetetlen távolságban levő Isten előtt, hogy milyen is valójában az ő országa. A címben benne rejlik a rámutatás és szembesítés performatív gesztusa. Kemény István: *A királynál* című verse juthat eszünkbe. A vándor felkeresi az ellenséges tábor királyát a csata előtt, szabadkozik, hogy ilyenkor zavarja, de egyszerűen csak meg akarja kérdezni tőle, hogy üzen-e valami a legszélére, „mert én odatartok éppen, hogy átszóljak vagy átkiabáljak onnan, mert meguntam, hogy hallgat az Isten.”

Nos, mintha párbeszéd lenne a két szöveg között, azzal a különbséggel, hogy Tar már ott van a legszélén, és onnan szól és kiabál az Istenhez, mert megunta, hogy hallgat. De az az olvasat is helytálló, hogy nem csak az istenhez kiabál, hanem magához az olvasóhoz is. Az az ország ugyanis, ahol a novella játszódik, nem más, mint Magyarország. Szereplői pedig nem valamilyen legendás „hősies, harcias, dicső” kaszt tagjaiból kerülnek ki, hanem a dolgozó magyar nép közül. Vagyis dolgoznak, amíg dolgozhatnak: a novella szüzséje ugyanis éppen az, hogyan megy tönkre a rendszerváltás után egy sokakat foglalkoztató vállalat. A dolgozók munkásszálláson laktak, a család messze, egyetlen örömük az alkohol. Mindenki minden lehető alkalommal iszik, emberi kapcsolataik csökevényesek, sokan el is váltak, vagy éppen alkalmi kapcsolatokba bonyolódnak. A novella egyik szereplője, Deák már 25 éve itt dolgozik, így él, amikor egyszer csak közlik vele, hogy hamarosan feloszlik a brigád, bezár a szálló, és máshol sincs hely számára. Nem tud mit kezdeni a helyzettel, és teljesen kétségbe van esve. A narrátor azonban szinte egykedvűen és hűvösen tudósít arról, hogy hol jár, kikkel beszél illetve, mit csinálnak a munkatársai. Az egyik iszik, a másik nőzik, közben a vállalatot felszámolják. A munkások kapnak egy havi bért és mehetnek isten hírével – már csak Deák nem vette fel a pénzt. És már nem is fogja: egyszer csak valami kiáltásféle hallatszik, egy test zuhan ki a kürtőből, szétcsattan a betonon, vér, agyvelő- és csontdarabok spriccelnek szét – megvan a hiányzó. Mindezt a narrátor pár sorban meséli el, minden drámaiság nélkül, a szikár tényleírásra szorítkozva.

A másik kolléga hazatér a Mátészalka melletti falujába, napokig hever részegen, és fogalma sincs, mit kezdjen magával. A ház még nincs befejezve, a gyerekek Tibi szomszéd

jobban tud bánni, s a pirulásból sejtetően a feleséggel is. Sipos a faluban a pártot keresi, kirakja a tagkönyvét, elmondja, hogy munkásór, négyszeresen kitüntetett dolgozó – de senki nem áll szóba vele, aztán az is kiderül, hogy a fiának sem ő az apja, hanem a szomszéd. Ennek ellenére szereti a gyereket, s mikor belenéz a füzetébe, akkor találunk rá az imádságokra: „tehozzád teljes szívből, kiáltok szüntelen, e siralmas mélységből, hallgass meg, úristen!”, majd a Miatyánkra: „jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod...”. Az imádságos formula szépen el van dolgozva a szövegben, nincs semmi hatásvadászás, kommentár, nagyjelenet. Nem tudjuk meg, hogy mit váltott ki Siposból az ima, hogy csak automatikusan mondani kezdte, mert meglátta a füzetben, vagy helyénvalónak tartotta istenhez fohászzkodni, vagy éppen vádlón mutat a saját életére, az országra, mely istené ugyan, de az úr szemlátomást nem jó gazdája.

Az Úristen a Görbe utcát is messzire kerüli, a helyi tiszteletes legalábbis sehogyan sem tudja rávenni az utca lakóit a szent dolgok tiszteletére. Az egykor rendes nevet is viselő, 30-40 házból álló utca a falu *legszélén* található, „lakóinak fele nyugdíjas vagy munkanélküli segélyből él, azt se tudják, hogyan”. A narrátor sorra benéz minden házba, mindenkiről tud mindent, s általa mi is részletekig menő pontossággal értesülünk az utca lakóinak életéről és sorsáról – éppúgy, mint a Szomszédokban. Ha messziről nézünk a becses lakókra, akkor klisékkel találkozunk: szétment házasságokkal, félbe maradt családi házakkal, marakodásokkal, munkanélküliséggel, alkoholizmussal, féktelen szerelmi vágyakkal, nemtörődömséggel, derékba tört életekkel – és reménytelen szegénységgel. A szegénység nem csak következménye, hanem oka is az állapotoknak: sok lakóról tudjuk meg, hogy elveszítette a munkáját, és évek óta hiába keres állást, hiába fog bele bármibe, semmi sem sikerül. A kilátástalanság állandósul, hiszen az évek óta tartó lecsúszásban mindenki elvadul, és már esélye sincs arra, hogy valaha is munkát kapjon, tiszta, rendes ruhában jelenjen meg bárhol, ápoltan és tettere készen.

A lakók inkább percre pontosan Piroska néni bögrecsárdájában jelennek meg minden áldott reggel, lehajtani a szokásos két-három deci bort, két kézre fogva a poharat, félre ne menjen egy csepp is. Aztán már nem remeg annyira a kezük, meg tudnak borotválkozni – már aki igényt tart rá, s folytatódik a céltalan élet. Az idősek nyugdíjukból élnek, akiben még van lelkesedés, dolgozik a ház körül. A középkorúak elvesztették a munkájukat, és nem kellenek sehol. A Görbe utca története a rendszerváltás utáni vadprivatizációval is összefügg: a környékbeli jó földeket vállalkozók vették meg vagy bérbe, „valamikori téeszvezetők, dörzsölt és kíméletlen szakemberek”, a helyiek pedig legfeljebb napszámosnak szegődhetnek el dolgozni, de már oda se kellenek, mert a román idénymunkások lenyomják a béreket. A

kárpótlás sem volt túlságosan népszerű, az a néhány idősebb ember, aki visszavette a földjét, tudja, hogy az állam vagy ügyis elveszi megint, vagy pedig olyan adót vet ki rá, amit nem lehet fizetni. Továbbá az állam fizet azért, hogy levágják a teheneket, kiirtsák a tojó tyúkot, és hogy „lehetőleg ne csináljanak semmit”. A narrátor fel is teszi a kérdést: „mi lesz itt?”. A fiatalok pedig kimaradnak az iskolából, a ház körül dolgoznak, ha egyáltalán dolgoznak, de inkább a környéken csellengenek, s amikor kamaszok lesznek, összefekszenek egymással, hamar elzülnek, és nem tudnak kitörni a Görbe utcából.

A narrátor úgy jellemzi ezt az istentől elhagyott vidéket, hogy „kietlen, kopár utca, mint egy cigánysor, nyáron forró és néptelen, szinte tüzel a por, télen hideg szél rángatja a kerítéseket, és jéggé fagy a többnapos hó”. A férfiak 14-15 éves koruktól dohányoznak, aztán hamarosan elkezdnek inni, valahogy kijárják az iskolát, megjárnak néhány gyárat, üzemet a városban, de kevésnek van ereje végleg elmenni – kommentál a narrátor. Aztán valakivel összeházasodnak valahogy, de érzelmi életük sivár, szexuális kultúrájuk sekélyes. A gyereknevelésre alig fordítanak gondot. A miatyánkot ebben az utcában migatyánknak mondják. A *legszélén* az úristennel s törvényeivel sem törődnek, a szégyen pedig – ami az erkölcsi élet alapja – ismeretlen errefelé. Az egyik családnál nincs elég ágy aludni, s ha a gyerek beteg, és az anyjával alszik, akkor a férj kitelepül a góréba, ha pedig nagyon hideg van, arrébb rúgja a malacot és befekszik mellé a szalmába. Amikor a tiszteletes megkérdezi, hogy nem szégyelli-e ezért magát, kifakad: „Én úgy vagyok vele, mondta egyszer Béres, hogy szégyellje magát az úristen, ha hagyja”.

Ez a vidék, ez az utca, a mi országunk, és Tar innen, a legszéléről kiabált, mert megunta, hogy hallgat az isten.